

İsmail Fennî Ertuğrul, Kitab-ı İzâle-i Şükûk, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928

Hakan UĞUR*

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk zamanlarında yaşamış bir felsefeci olan İsmail Fennî Ertuğrul'un (1885-1946) eserine geçmeden önce hayatı hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. İsmail Fennî Ertuğrul, 1885 yılında Bulgaristan'ın Tırnova kasabasında doğmuş, memleketinin işgal edilmesi üzerine İstanbul'a geçmiş, orada değişik devlet kademelerinde görev yapmış, görev yaptığı birimlerde çalışkanlığı, dürüstlüğü ve titizliği ile temayüz etmiş, bu sayede kısa sürede yükselmiş ve çeşitli madalyalarla onurlandırılmıştır. 1911 yılında emekli olmasını müteakip, daha önce başladığı eserleri tamamlamaya çalışmış, bilhassa felsefî konularda araştırmalar yapmıştır. Şiir ve musiki ile de ilgilenen Ertuğrul, güftelerinin çoğu kendisine ait olmak üzere 200'den fazla şarkı bestelemiştir. Hayatında hiç evlenmeyen, gösterişsiz ve münzevî bir hayat yaşayan müellif, 1946'da İstanbul'da vefat etmiştir. Ertuğrul'un temel düşüncesi vahdet-i vücûdun benimsenmesi ve materyalizmin reddedilmesine dayanır. O, bu görüşlerini, yazdığı pek çok eserde savunmuştur. Başlıca eserleri, *Lugatçe-i Felsefe*, *Maddiyyûn Mezhabinin İzmihlâli*, *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn-i Arabî*, *Küçük Kitapta Büyük Mevzûlar ve Hakikat Nurları*'dır. Bu eserlerden pek çoğu daha sonra sadeleştirilerek tekrar basılmıştır.⁵⁴

İsmail Fennî'nin fazla tanınmayan bir eseri olan *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ve diğer eserlerinden birçoğu daha sonra Latin harfleri ile basılmış olmasına rağmen bu eserin daha sonra basımı yapılmamıştır. Eser 1928 yılında İstanbul'da basılmıştır. 253 sayfadır. Müellif kitabın başlığı altına "*Dozy'nin "Tarih-i İslâmiyeti Üzerine Reddiyedir"*" şeklinde bir kayıt koymuştur. Bu nottan da anlaşılacağı gibi kitap, Hollandalı oryantalist Reinhardt Dozy'nin (1820/1883) yazdığı, Abdullah Cevdet (1869-1932) tarafından Türkçe'ye çevrilen

* Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hakanugur1@hotmail.com

⁵⁴ İsmail Fennî Ertuğrul'un hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Bolay, Süleyman Hayri, "İsmail Fennî Ertuğrul", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 98-100; Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1987, II, 137-183; Ertuğrul, İsmail Fennî, *Hakikat Nurları*, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul 1949, ss. VII-VIII (Osman Ergin'in önsözü).

"İslâm Tarihi" (Essai sur l'histoire de l'Islamisme) (İslâmcılığın Tarihi Üzerine Bir Deneme) adlı esere reddiye olarak yazılmıştır.⁵⁵ Bununla birlikte Ertuğrul, Dozy'nin dile getirdiği iddia ve suçlamaları temel alarak oryantalistlerin dile getirdiği iddiaları geniş bir boyutta ele alır ve değişik yönleriyle cevaplamaya çalışır.

Eser, klasik kitap tasnif yöntemine göre hazırlanmamıştır. Baş tarafında Mukaddime, sonunda Hâtime yer alır. Bu iki bölüm arasındaki kısım, 38 adet başlıkla birbirinden ayrılmıştır. Çok fazla özenilmemiş görüntüsü veren ve bazıları uzun sayılabilecek ifadelerden oluşan bu başlıkları, muhteva hakkında bilgi vermesi için zikrederim:

- Mukaddime
- Tarih-i İslâmiyet unvanı
- Bedevî Araçların fıtraten dindar olmaması fikri-i bâtil
- Nebiy-i Ekrem Efendimize isteri marazının isnadı ve kendisinin son devre-i hayatında mürseliyyetine imanının meşkûk gösterilmesi
- Hz. Osman'ın, Hz. Rukiyye'nin dest-i izdivacına nail olmak için İslâm'ı kabul ettiği hakkında beyan olunan fikri-i fâsid
- Bazı âyât-ı celilenin Hz. Ömer'in arzularına muvafık olarak nüzulü
- Nebiy-i Ekrem Efendimize pratiklik ve azim olmaması hakkında dermeyan edilen fikri bâtil
- Fahr-i Alem Efendimize tıbbın muavenetini tedarik arzusunda bulunduğu dair bir vâhî söz
- Çarânîk meselesi
- Şaire Asmâ ile şair Ebu Ufek'in katilleri
- Nebiy-i Ekrem Efendimizin Zeyd'in mutallakası Zeyneb'le izdivacı
- Benî Kurayza vakasında Sa'd b. Muâz'ın hakem tayini
- Kabail-i mütecâvizenin korku veya ğâret sevdasıyla iman etmiş oldukları hakkındaki iddiâ-i vâhî
- Kur'an'ın üslûb-i ifadesi
- Kur'an'ın muâsirîni üzerine pek az nüfûz ve tesiri olması hakkındaki fikri-i bâtil
- Ahâdis-i şerîfe hakkında Avrupa'da icra edilen tenkîdât
- Ulemanın Hz. Peygamberi olduğu gibi arz ettikleri
- Mucizât, şerh-i sadr, mirac
- İslâmiyette aslîlik, Kur'an'ın üslûb-i ifadesi
- Şer'i şerîfin "lâ yeteğayyer" olması

⁵⁵ Dozy'nin "İslâm Tarihi" kitabına Osmanlı toplumunda başka reddiyeler de yazılmışlardır. Örnek vermek gerekirse, Manastırlı İsmail Hakkı'nın (1846-1912) "Hak ve Hakikat" kitabı ve *Sırat-ı Müstakim Dergisi*'nde çıkan "Târîh-i İslâmiyyet" başlıklı yirmi yedi bölümden oluşan seri makalesi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin (1865-1914) *Tarih-i İslâm* kitabı bunların en önemlilerindedir. Bkz. Yavuz, Salih Sabri, "Manastırlı İsmâil Hakkı", *DİA*, XXVII, 564; Hanioglu, M. Şükrü, "Abdullah Cevdet", *DİA*, İstanbul 1988, I, 91; Uçman, Abdullah, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 424.

-Nebiyi-yi Ekrem Efendimizin ümmîliği Hudeybiye Musalâhanâmesinde ismini kendi bozması, maraz-ı mevtime vasiyetnâme yazmak üzere divit istemesi

-Fahr-i Risalet Efendimizin rahib Bahîra ve Nastûra ile mülâkâtı

-Bartelmy Sentiler'in Nebiyi Ekrem Efendimizin seciyeleri hakkında beyânâtı

-Beyânât-ı mezkûre üzerine mütâlaa

-Fahr-i Alem Efendimizin hayatını yazan İngiliz ulemasından William Muir'in İslâmiyet hakkında beyânâtı

-Bartelmy Sentiler'in beyânât-ı mezkûre hakkında mütâlaası

-Beyânât-ı mezkûre hakkında mütâlaa

-Nebiyi Muhterem Efendimizin hayatını yazan Alman müsteşriklerinden Gustave Vueyl'in İslâm hakkında beyânâtı

-Bartelmy Sentiler'in beyânât-ı mezkûre hakkında mütâlaası

-Beyânât-ı mezkûre hakkında mütâlaa

-Hz. Peygamber hakkında Avrupa ulemasından Volter ve Renan'ın fikirleri

-İngiltere feylesoflarından Stuard Mill'in Hristiyanlık ahlâkı hakkında mütâlaa-

st

-Beyânât-ı mezkûre üzerine mütâlaa

-Bartelmy Sentiler'in ilhad hakkında beyânâ

-Mûmâ ileyhîin felsefe hakkında beyânâtı

-Mûmâ ileyhîin ilhad hakkındaki beyânâtı üzerine mütâlaa

-Mülhidler hakkında mütâlaa

-Felsefe hakkında mütâlaa

-Fahr-i Risalet Efendimiz hakkında mütâlaât-ı mütemmîme

-Hâtîme

Görüldüğü gibi yazar, eserde, Dozy'nin kitabının reddiyasını yaparken çoğunlukla Bartelmy Sentiler'in (Barthelemy Saint-Hilaire), Dr. Aloys Sprenger (1813-1893), William Muir (1819-1905), Mill gibi başlıca oryantalistler ile Ernest Renan (1823-1892) ve Volter (1694-1778) gibi Avrupa'nın önde gelen yazarlarının, Hz. Peygamber, Kur'an, ashabın önde gelenleri ve birtakım inanç konuları üzerinde ileri sürdükleri fikirleri konu edinerek o konular hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir. Bu yönüyle eserde savunmacı bir yaklaşım gözler önüne serilmektedir. Eserin dili, kendi döneminin özelliğini taşımakla birlikte biraz ağdalı bir Türkçedir.

Mukaddime bölümünde eserin yazılış serüveni anlatılmaktadır. Yazar, Dozy'nin yazdığı ve Türkçe'ye çevrilen "Tarih-i İslâmiyet" isimli kitabın Fransızca tercümesini okuduğunu ve eserde yer alan kasıtlı bilgilerin ehil kişiler tarafından cevaplandırılmasını beklediğini ancak daha sonra yakınlarından bir gencin eseri okuyup ondan etkilendiğini söylemesi üzerine başkalarının da zihinlerinin karışmaması için bir reddiye hazırlamaya karar verdiğini ve böylece bu eserin ortaya çıktığını zikretmektedir. Yazar, eserin Türkçe tercümesini başarılı bulduğunu bildirerek eserinde yaptığı alıntıların Türkçe tercümedeki sayfalarını bildirdiğini söyler. Yazar, görüşlerine destek olmak üzere tarafsız ve insafli bir âlim olduğunu söylediği Fransız Bartelmy Sentiler'in (Barthelemy Saint-Hilaire) "Muhammed ve

Kur'an" adlı eserinden alıntılar yaptığını bildirir. Yazar daha sonra Dozy'nin eserinin tenkidine, kitabın ismiyle (İslâm Tarihi) başlar.

Yazar, Dozy'nin Hz. Peygamber'e yönelik isteri (halüsinasyon) iddiasını cevaplandırırken konunun mütehasısı olan Paris Üniversitesi'nden Bayer de Buamon (A. Baiere de Boismont)'un eserinden uzun bir alıntı yapar. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce dillerine hâkim olan Ertuğrul'un Avrupa'da yayınlanmış eserlerden haberdar olduğunu ve bu dillerle yazılmış eserlerden uzun alıntılar yaptığını görüyoruz.

Hâtîme kısmında, eserde zikredilen değerlendirme ve ayrıntılı bilgilerin, Hz. Peygamber hakkındaki birtakım iddiaları boşa çıkardığı ve söz konusu iddiaların tarafsız ve insaf sahibi Batılı araştırmacılar tarafında da reddedildiği ve doğru sözlülüğü ve hatta peygamberliğinin dahi itiraf edildiği zikredilir. Bu durumda hâlâ Hz. Muhammed'in peygamberliği ve İslâm dininin yüceliği hakkında şüphesi olanın akl-ı selimden nasipsiz olduğu söylenir. Yazar bu bölümü ve eseri, Müslümanları güzel ahlâklı olmaya ve Hz. Peygamber'in siretini öğrenip hayatlarında tatbik etmeye davet ederek sonlandırmaktadır.

İsmail Fennî, Bayer de Buamon dışında, İslâm hakkında araştırmalar yapıp hakkaniyetli değerlendirmeler yapan ve İslâm ve Hz. Peygamber hakkında takdir ve hayranlık hislerini itiraf eden bazı Batılı mütefekkir ve filozofların değerlendirmelerine de yer verir. Meselâ Barthelemy Saint-Hilaire'in "*Muhammed ve Kur'an*" adlı kitabından, eserin değişik bölümlerinde bolca alıntılar yapar.

Eserde, az da olsa yazım hataları görülür⁵⁶ ki bunlardan bir kısmına eserin sonundaki doğru-yanlış cetvelinde işaret edilmiştir. Batılı kaynaklardan istifade edip uzun alıntılar yaparak Batılıların iddialarını uzun uzun aklî yorumlarla cevaplandıran eser, bu yönüyle aynı türdeki diğer eserlerden ayrılır. Basıldığı 1928 yılından sonra Latin harfleriyle neşredilmemiş olan eserin sadeleştirilerek tekrar basılması, oryantalist iddiaların cevaplandırılması çalışmaları için kıymetli bir katkı olacaktır. Eserin üslubu hakkında bir fikir vermesi için baş tarafından kısa bir alıntı yapmak istiyoruz:

Mukaddime

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ”⁵⁷

nass-ı celilinin delaleti üzere bizi ümmetlerin hayırlısı olarak meydana getirmiş olan Cenab-ı Hakîmi Müteal Hazretlerine arz-ı tahmidat ve

“كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ”⁵⁸

⁵⁶ Msl. bkz. s. 245'deki “mücedded” kelimesi “mücerred” olacaktır. Eserde bunun dışında da yer yer yazım yanlışlıkları vardır.

⁵⁷ Al-i İmran 3/110.

⁵⁸ İbrahim 14/1.

fermude i samedaniyyesi mantuk-ı münifince nuri hakikat ve hidayet olan Kur'an-ı Azimüşşanı tebliğ ile bizi zulümat-ı cehil ve dalâletten nur-i irfan ve hidayete çıkarmış olan Cenab-ı Fahrul Mürselin Efendimize ve onun âl-ü ashabi kiramına takdim-i tahâyâ ve teslimat ile vecibe-i ubudiyet ve tabiiyyetin ifasından sonra beyan-ı maksada şurû' olunur, şöyle ki:

Muallim Dozy namında bir ecnebi tarafından Felemenk lisanı üzere "Tarih-i İslâmiyyet" ünvanıyla yazılmış olan kitap Fransızca'ya tercüme edildiği gibi bu tercümeden Türkçe'ye dahi naklolunmuştur. Fransızca nüshayı vaktiyle okumuş ve ecanib tarafından bu yolda yazılan asarın ekseri gibi bunun dahi ağraz-ı faside ile müşevveb olduğunu görmüş isem de buna karşı bir reddiye yazılmasını ulemayı fihâma terk ile kitabı bir tarafa atmıştım. Muahharan bir gün müsteiddan-ı şebanimızdan bir zatla tesadüfî olarak vuku bulan mülakatımızda bu kitabın kendisine haylice icra-i su-i tesir ettiğini anladığımdan bunda en ziyade tağlit-ı ezhana badi olabilecek bir mahiyette gördüğüm fakarât hakkında varit hatır-ı kasır olan mütâleâtın zabtû tahririyle itikadat-i diniyyeleri kesb-i rüsuh etmemiş olan bazı ihvan-ı dinin zihinlerini teşevvüşden muhafazaya elden geldiği kadar çalışmak arzusundan kendimi alamadım. İşte bu suretle meydana gelen şu eser-i naçizi kârin-i kirama takdim ediyorum.

Kitabın matbu olan Türkçe tercümesinin aslına muvafık olduğu ve eser-i acizanem ile icra-i tatbikatı teshil edeceği anlaşıldığından mevzubahis olan fıkralara bu tercümenin sahife numaraları vaz' edilmiştir.

Arzettiğim mütâleâtı başka bir dine mensup ulemadan bitaraf, munsıf ve rast-ko bir zatın beyanatı ile de teyit etmek istediğimden bu babta Bartelmy Sentiler'in "Muhammed ve Kur'an" unvanlı eserini esas ittihaz eyledim. Müşarün ileyh, Fransa âlim ve feylesoflarından ve erbab-ı siyasetinden meşhur bir zat olup 1805 tarihinde Paris'te doğmuş ve 1895 tarihinde vefat etmiştir. Bir müddet College de France'da Yunan ve Roma felsefelerini tedaris ettikten sonra meşhur "Tiyer"e kâtip olmuş, ona sebatkârane muavenette bulunmuş ve 1880 tarihinde "Jul Feri" kabinesi zamanında maliye nazırlığı etmiştir. Başlıca âsârı şunlardır: Aristor'un Külliyyat-ı Asarı'nın Fransızca Tercümesi, İskenderiye Medresesi, Vedalar, Buda, Buda ve Dini, Muhammed ve Kur'an, Mark Orel'in Fikirleri, Victor Kuze'nin Hayatı.

Şu izahat, müşarun ileyhın şayan-ı vusûk bir âlim ve feylesof olduğunu isbata kâfidir. Asla tağyir etmeksizin kelimesi kelimesine tercüme ettiğimiz mütâleâtı dahi kendisinin nebiyyi ekrem efendimizin hayatı hakkında bitarafane ve müşikâfâne icra-i tetkikat etmiş ve bu babta İngilizce ve Almanca yazılan meşhur iki eseri de nazar-ı tetkikten geçirmiş olduğunu gösterecek ve bu vecihle eserinin me'haz ittihazına sâlih olduğunu isbat edecektir.